

ӘОЖ 314.15(574)

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН СТРАТЕГИЯСЫ

Арғынбек Еркінбек

Ersinbek_vko@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының 1
курс PhD докторанты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Отар Эльмира Сәкенқызы

Мемлекеттің әлеуметтік дамуының негізгі табыстарының бірі демографиялық дамуда жетістіктерге жету. Ол елдің қорғанысын арттыруда, оның тәуелсіздігін қамтамасыз етуде ерекше орын алады және елдің экономикалық дамуының келешегі болып табылады. Еліміз үшін өзекті мәселелердің қатарына жататын миграциялық ахуал. Еліміз егемендік алған алғашқы күнінен бастап елдегі халық санына, демографиялық, миграциялық процестерге ерекше көңіл бөліп отыр. Елбасының Халыққа Жолдауларында еліміздегі халықтың санын 20 миллионға жеткізудің жолдары мен алдымызда тұрған міндеттер туралы үнемі айтылып келе жатқандығының өзі бұл мәселенің өзектілігін көрсетеді. Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғанынан бастап өткен күрделі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестер халықтың демографиялық ахуалына да өзіндік ықпал жасады.

Мемлекеттің дамуының жаңа моделін табу және қоғамды жандандыра түсудің тиімді жолдарын анықтау, еліміздің негізгі байлығы халықтардың дамуында тұрақтылықты сақтау үшін олардың өткен тарихы мен бүгінгі дамуына ғылыми түрде талдау жасау өзекті мәселенің бірі болып отыр. Қоғамды дұрыс басқару үшін және тиімді әлеуметтік-экономикалық саясат жүргізу үшін миграциялық ағымдардың көлемі мен мигранттардың құрамын бағдарлай және миграцияны тудыратын факторларды, миграцияның салдарын анықтай білу қажет. Демографиялық процестердің ішінде халықтың миграциясы маңызды орын алады. Өйткені миграцияға қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге шұғыл көңіл бөлетін жауапты сипат тән. Халықтың миграциясы демографиялық жағдайларға, елдің тұрғындары санының бірден көбеюіне немесе азаюына, оның жастық және жыныстық құрылымына тез және белсенді ықпал етеді. Тәуелсіз еліміздің одан ары қарай дамуына үлес қосатын ең негізгі күш жастар болып табылады. Ал, қазіргі таңда шетелге кетіп жатқан жастардың саны жыл санап артып келе жатыр. Бұл еліміз үшін маңызды мәселелердің бірі.

Себебі, жастар–қоғамдық өзгерістердің басты факторы. Бұл қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік салаларын айқындайтын күш, сондай-ақ заманауи әлеуметтік рухани мәдениеттің даму факторы болып табылады. Тәуелсіз Қазақстанның болашағы жастардың білім деңгейіне, олардың құндылықтарына, әлеуметтік белсенділігіне және олардың қоғамдық процестеріне бейімделуіне тәуелді.

Алғаш рет жастар санатын 60-шы жылдары әлеуметтанушылар бөле бастады. Олар жастардан тек қана өзіне тән әлеуметтік қасиеттерді, ерекше мүдделерді, құндылықтарды, мінез-құлық нормалары мен мәселелерді көрді.

Қоғамның бір бөлігі ретінде жастар көптеген әлеуметтік ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады: философия, психология, педагогика, әлеуметтану, демография, саясат, құқық, тарих. Әрине, осы ғылымдардың әрқайсысының «жастар» ұғымына өз мазмұны бар. Соңғы жылдары жалпы ғылыми көзқарастың өзгеруімен жастардың тұтас көзқарасына қажеттілік туындады. Ресей әлеуметтануда «жастар» ұғымының алғашқы анықтамаларының бірін 1968 ж. В.Т. Лисовский берді: «Жастар - әлеуметтендіру сатысынан өтіп жатқан, меңгеріп жатқан, одан да кемел жаста білім беру, кәсіби, мәдени және басқа да әлеуметтік функцияларды меңгерген адамдардың ұрпағы». «Жастар - жас ерекшеліктері, әлеуметтік жағдай ерекшеліктері және басқа да әлеуметтік-психологиялық қасиеттер жиынтығы негізінде бөлінетін әлеуметтік-демографиялық топ»[1].

2014 жылдың 7 шілдесінде қабылданған Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңына сәйкес жастар – он төрт пен жиырма тоғыз жас аралығындағы азаматтар болып табылады. Статистикалық құжаттарға сәйкес жастар келесідей үш топта көрсетілген: 14-18 жас-кіші, 19-23 жас орта, 24-29 (қоса алғанда) санаттары үлкен жастар[2].

Жастардың қоғам үшін маңыздылығы өте жоғары, бұл адами капиталдың ең бастысы-қоғамның инновациялық және стратегиялық ресурсы. Жастар – дамуының әр сатысында өзін ұдайы өндіретін қоғам тарихының субъектісі, мұны екінші орынға жылжытуға болмайды. Әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің басталуымен қазақстандық жастар әр жас адамнан тұлғалық дүниетаным мен өмірінде соған жүгінуді талап ететін жаңа міндеттерді шешуі тиіс. Әрекеттің жетекші түрлері тұрғысынан жастық шақ білім алудың (оқу әрекетінің) аяқталуы және еңбек жолының (еңбек етуінің) басталуымен тұспа-тұс келеді.

Қазақстанның тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев бастамасымен қабылданған «Қазақстан – 2050» стратегиясында, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламалық мақаласы мен басқа да стратегиялық құжаттарда жастар саясатының негізгі басымдықтарын айқын көрсетіліп, модернизацияланып жатқан Қазақстанның іргелі ресурсы – жастарға үлкен үміт пен жауапкершілік артылып отыр [3].

Бүгінгі күні жастар қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылымдарын айқындайды.

Статистикалық деректерге қарайтын болсақ, соңғы үш жылда Қазақстаннан тұрақты тұру мақсатымен 93,9 мың адам көшіп кетті, оның 41,6%-ын жасы 15 пен 34 аралығындағы жас адамдар құрайды. Ресей Федерациясына – 79,8 адам, оның ішінде шекара маңындағы өңірлерден көшіп кету аса көп[4].

Қазақстанның жастар ақпараттық қызметінің дерегінше, біздің жастарымыздың 25 пайызы Ресейге, немесе ТМД едеріне кетуге ұмтылады. Ал Түркия, Канада, Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Еуропа елдерінде тұрақты тұрып қалуға ниетті жастардың үлес салмағы 15 % пайызды көрсетеді

Тағы бір ескере кететін жәйт, діни сауаты жоқ жастардың түрлі ағымдардың жетегінде жүріп, шетелге кетуі де ушығып тұрған мәселеге айналып отыр.

Жаз айларында «Work and travel» бағдарламасы аясында шет тілдерін үйренуге курсқа қатысуға, жұмыс тауып, көп ақша табуға кететін жастар да аз емес. Статистика комитетінің дерегіне жүгінсек, 29 жасқа дейінгі қазақ жастарының 32 пайызы, яғни әрбір үшінші қазақ баласы шетелге кетуге ниетті екен. Бір өкініштісі, басым бөлігі жасы 19 бен 23

аралығындағы жастар. Мәселен, 2018 жылы еліміздің әр өңірінен 7838 жас шет елге кеткен. Бір айтатыны, олардың көбі, әсіресе негізінен өзге ұлт өкілдері тығыз қоныстанған облыстардан болып отыр. Мәселен, Қарағанды облысынан – 1061, Қостанай облысынан – 1167, Павлодар өңірінен – 838, Солтүстік Қазақстаннан – 828 адам сыртқа кетсе, Шығыс-Қазақстандық жастар көш бастап тұр. Бұл өңірден 1288 жас шетел асыпты. Ал өзге аймақтарда бұл көрсеткіш төмен деңгейде. Жоғары білімді тұлғалардың эмиграциялық ұтқырлығының деңгейі жоғары: 2018 жылы жоғары білімді тұлғалар (11 290 адам) Қазақстаннан кеткендердің жалпы санының 29,9%-ын құрады. Олардың көпшілігі ЖОО орнын бітірген білімді жастар.

Көші-қон көзқарасын айқындайтын келесідей факторлар анықталды:

- елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлауы;
- тілдік мәселемен анықталатын психологиялық ыңғайсыздық;
- биліктің транзитін күтумен анықталатын саяси жағдайдың тұрақтылығына сенімсіздік;
- көшіп-қонушыларды тарту бойынша бірқатар көрші елдердің белсенді саясаты;
- қазақстандық азаматтықтың салыстырмалы «әлсіздігі».
- Азаматтықтың әр түрлі индекстері бойынша біз тіпті Ресейден қалып барамыз, мысалы, РФ азаматтығының сапасы бойынша 63-орында, ҚР - 91-орында, ресейліктер визасыз 108 елге, қазақстандықтар - 71 елге бара алады.

Сіз Қазақстаннан кеткіңіз келе ме деген тікелей сұраққа, әрбір үшіншісі "иә", әрбір үшіншісі - "жоқ" деді, бірақ тағы үштен бірі белгілі бір жағдайларда кету мүмкіндігін жоққа шығармайды (егер жұмыс ұсынса, егер зерттеу жалғастырылса және т.б.).

Басқа елдерде тұратындардың ішінен 8,3%-ы үйге оралады, 50%-ы - сөзсіз жоқ, 41,7%-ы егер оларға Қазақстанда қызықты нәрсе ұсынса, қайтып оралады.

Кетуді шектейтін факторлардың арасында саяси факторлар жоқ, экономикалық факторлар арасында - жақсы ақы төленетін жұмыс, сұраныс, көшу үшін материалдық базаның болмауы. Итермелейтін факторлардың арасында барлығы дерлік саяси сипатқа ие болды: бұл жемқорлық, қауіпсіздік сезімінің болмауы, болашаққа сенімсіздік, бюрократия және т. б. Қызықтырушы факторлар (Батыста тұратын кәсіпқойларды қызықтыратын): қауіпсіздік деңгейі, құқық қорғау органдарына сенім, мықты азаматтық қоғам, сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейі, адам құқығының қорғалуы, биліктің ауысуы.

Қазақстандық жас мамандар елдегі жағдайды кешенді түрде қарастырып, осы талдауға сәйкес өзінің өмірлік стратегиясын қалыптастырады. Олардың елдегі жағдай тек жүйелі түрде өзгеруі мүмкін деген түсініктері бар және ешқандай нақты шаралар мәселелерді шешуге әкелуі мүмкін емес.

Білікті мамандардың азаю қаупі барлық елдер үшін өзекті мәселеге айналып отыр.. Бұл өз кезегінде жұмыс берушілердің кадрлық саясатына ерекше көңіл бөлуге мәжбүр етеді. Сонымен қатар көптеген қазақстандық талапкерлер білім деңгейі жоғары шетелдік ЖОО-дарын таңдайды, ал Ресеймен болған жағдайда оларға жоғары білім алу үшін гранттар ғана емес, сонымен қатар жекелеген жағдайларда жұмысқа орналасуға кепілдік береді, бұл ҚР халқының көші-қонына теріс әсер етеді.

Мемлекет бұл мәселені шешуге тырысуда. Атап айтқанда, шетелдік жоғары оқу орындарында білім алған азаматтарды жұмысқа орналастыруға бағытталған жастар қозғалысы ұйымдастырылды. Егер кәсіпорын оларды қысқартуға мәжбүр болған жағдайда, жалақыны мемлекеттік субсидиялау арқылы ірі өнеркәсіптік кәсіпорындарда жоғары білікті қызметкерлерді ұстап тұруға бағытталған бірқатар шаралар енгізілуде. ҚР Білім және Ғылым министрлігі де жастардың көп бөлігін Қазақстанда тегін білім алып, елде жұмыс істеуге қалдыру үшін бірқатар шараларды қолданады. Дегенмен, бүгінгі күні жағдайды өзгертуге бағытталған осы және басқа да шаралардың тиімділігі туралы айту қиын, олардың пәрменділік мониторингі маңызды.

Өз кезегінде елге келген мигранттардың білім деңгейі өте төмен. Осылайша, экономикалық жағдайдың нашарлауына, шетелдік жұмыс күшін тартуға қатысты саясаттың

қатандауына байланысты еңбек мигранттары реципиентінің басты елі ретінде Ресейдің маңыздылығы төмендеп жатқан Орта Азиядан келген еңбек мигранттары үшін Қазақстанның тартымдылығы өсіп келеді. Бұл ретте көптеген жастар Қазақстанға заңсыз өмір сүруге және жұмыс істеуге келеді.

Ал, 16-20 жастағы студенттердің шетелге кетуі 1-5 жастағы балаларға қарағанда 1,5 есе аз және 30-34 жастағы ересектерге қарағанда 2,5 есе аз. Яғни, соңғы үш жылда Қазақстан азаматтарының ең көп кетуі оқумен байланысты емес. Кеткендердің ең көп санын балалары бар жас отбасылар құрайды[5].

Соңғы үш жылдағы сыртқы көші-қон ағындарын талдау келесі негізгі трендтер туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

Елден кететін жастардың басым көпшілігі шетелге оқу үшін емес, отбасыларымен және балалармен бірге тұрақты тұруға кетеді. Олардың 90%-ы тарихи Отанына кетуге тырысады.

Қазақстандықтардың көшіп кетуінің маңыздылығы жағынан екінші себебі белсенді кезеңде (24-29 жас) жұмыс табу мүмкіндігі болып табылады.

2012 жылдан бастап 2018 жылға дейін сыртқы көші-қон орта есеппен бес жылда 10 мың адамды құрады.

Ал, шетелден білім алушы жастар елден кетпейді. Эмиграция кемел кезеңдерде жүреді. Айта кету керек, біздің білім беру жүйесінің түлектері білім бойынша да, тіл бойынша да белгіленген елде аса қиындық тудырмайды. Олар барлық жерде оңай ықшамданады, өйткені олар жоғары білімді, зайырлы өмір сүреді, құқықтық қоғам қағидаттарына үйренген, өз байланыстарын және тіпті Қазақстанда бизнесін сақтай алады. Менің ойымша, әлемнің кез келген орта көрсеткіштегі елі осындай нәтижеге риза болар еді. Әрине, қажетті білім алып, мамандардың бір бөлігі елден кететіні өкінішті. Мемлекет білімге және жастарды даярлауға көп инвестиция салады. Бірақ табиғи өсімді де ескеру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Лисовский В.Т. Социология молодежи: Учебник., Изд-во Санкт-Петербург. – 1996, 19 с.
2. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңы
3. Н.Ә.Назарбаев бастамасымен қабылданған «Қазақстан – 2050» стратегиясындағы, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» мақаласы
4. www.stat.gov.kz
5. <http://m.forbes.kz>